

הרב יהודה זולדן

לקיים מילי דנזיקין; מילי דאבות מילי דברכות

בבא קמא ל ע"א

נזיקין, אבות, ברכות

בגמרא בבבא קמא ל ע"א נאמר:

אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין; רבא אמר: מילי דאבות; ואמרי לה: מילי דברכות.

מה מיוחד בשלוש התחומים הללו? הרשב"א שם מצין שבכל אחד מהתחומים הללו מצינו מעשי חסידות:

יש מפרשים בכל חדא מהני אמרינן מילי דחסידותא. בניזקין הא ד"חסידים הראשונים מצניעין" (בבא קמא ל ע"א), ובאבות "האומר שלי שלך ושלך שלך חסיד" (אבות ה,י), ובברכות: "חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין" (ברכות ל ע"ב) מה המכנה המשותף לנזיקין, אבות וברכות? מהו חסיד בהקשר זה? המהרש"א (חידושי אגדות כאן) מסביר:

מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין כו'. יראה כי חסיד נאמר על מי שעושה מעשיו על צד היותר טוב. כמאמרם (עבודה זרה כ ע"ב) במעלות הטוב עשרה דברים זהירות מביאה לידי זריזות כו' וחשיב למעלה עליונה חסידות מביאה לידי רוח הקודש. המהרש"א מתכוון לברייתא בשמו של ר' פנחס בן יאיר:

אמר ר' פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים, וחסידות גדולה מכולן, שנאמר: "אז דברת בחזון לחסידך" (תהילים פט, כ).

על בסיסה של ברייתא זו סידר הרמח"ל את ספרו מסילת ישרים. וממשיך המהרש"א:

ולפי שיש לאדם במעשיו הטובות ג' חלקים: דהיינו טוב לשמים, וטוב לבריות, וטוב לעצמו, קאמר רב יהודה מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין דאז יכול לתקן מעשיו שיהיה טוב לבריות, ורבא קאמר דלקיים מילי דאבות דאז יתקן מעשיו שיהיה טוב לעצמו במדות, ואמרי לה דלקיים מילי דברכות דאז יתקן שיהיה טוב לשמים. וכל אחד מהני אמוראי נקט כל א' מהני ג' מיני חלוקים במעשים טובים של אדם.

מעשי החסידות בשלושת תחומים אלה, אותן הנהגות שהן מעבר לנדרש, ירגילו את האדם להיות שלם במידותיו- לשמים, לבריות ולעצמו.

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, רואה בשלושת התכונות הללו, מילוי הצו בקריאת שמע: "ואהבת את ה' אלוך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" (דברים ו, ה):

בכל לבבך וכו'. "האי מאן דבעי למהוי חסידא - לקיים מילי דברכות" (בבא קמא ל, א). זה הדבקות וההכרה שהכל בא מן השם וההודאה אליו, וזה "בכל לבבך" - על השכליות. "ואמרי לה, לקיים מילי דאבות" (בבא קמא שם), זה מידות ותכונות הנפש וזה "בכל נפשך". ואמרי לה, לקיים מילי דנזיקין (בבא קמא שם), כי האדם מדיני בטבע, ואוהב הקיבוץ לרוב חסרונו. וכבר נתעורר בן זומא (ברכות נח, א) בראותו אוכלוסא על גבי מעלה

בהר הבית אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלה לשמשני. הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע (אדם הראשון עד שמצא פת לאכול - חרש זרע קצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה - ואח"כ אכל, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני, עכ"ל. ואינו דומה לבעל חי שלבושו וביתו עמו. וחכם הרזים שמשלם בדיעה ובחכמה על ידי חינוך וזולתו. לכן (שבת לא, א) מה דעלך סני - מה שאתה רוצה מזולתך תועליות ולא רע - כן את לזולתך. וזה "ובכל מאודך", עם מה שיש לך יתרון על כל בעלי החיים, וזה מילי דנזיקין. אדם שנוהג בחסידות משתלם במידות שכליות, נפשיות וחברתיות נעלות.

מילי דנזיקין

עם זאת, שדברי האמוראים הללו נראים כדברי אגדה, עצה והדרכה, הרי"ף (בבא קמא יד ע"א בדפי הרי"ף) הביאם להלכה:

אמר רב יהודה האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דנזיקין. רבינא אמר מילי דאבות, ואמרי לה מילי דברכות.

הנמוקי יוסף שם הסביר את דבריו בצורה רחבה מאד:

הא דאמרין [שם ל' ע"א] האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין, היינו כל הדינים האמורים בתלתא בבות, דהיינו נזיקין וגזל והשבת אבידה וריבית ואונאה. ואכן סדר נזיקין שבש"ס, לא עוסק רק בנזקים, אלא גם במעשים חיוביים כמו: השבת אבידה, שומרים, שכירות, שותפים, חזקות, מכירות, ירושות, או בסדרי מנהיגות: סנהדרין ובתי דין, מלך וכהן גדול, עונשים: מלקות ועונשי מות, וכן גם בעניני עדות, שבועות, ריבית, עבודה זרה, ועוד. מי שעוסק ולומד את הנושאים הללו, מרגיל עצמו שלא להיכשל בהם, וכפי שהסביר המהרש"ל ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ג, יד, ביחס לנזיקין:

מכאן נראה איך שיזהיר אדם את עצמו להרחיק מנזיקין. כמו שאמר רב יהודה, מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין, פ"י שילמוד אדם דיני נזיקין. כדי להרחיק עצמו מהן, או כדי לידע איך לשלם לנזיקה.

לא רק הימנעות מהיזק, אלא כל מה שקשור לקשר החברתי הראוי והנכון בין אדם לחברו, כפי שאכן נכתב ונידון בכל סדר נזיקין. כך כתב על כך הרב יחיאל מיכל אפשטיין, בערוך השולחן חושן משפט סימן שעת, א, כשהדגש בדבריו הוא על חומרת העבירות בעניני ממון:

כך אמרו חז"ל (ב"ק ל ע"א) האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין הן בנזיקין והן בחשש גזל וריבית ואונאה וכיוצא בזה. דכשם שאדם מתרחק עצמו מספק איסור, כמו כן ירחיק עצמו מספק ממון שאינו שלו. ואדרבא זה גרוע יותר. דבאיסור תשובה ויוה"כ מכפר. ואלו בדברים שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר וגם תשובה אינו מועיל עד שישב את הגזילה וירצהו מה שציערו וכן בכל מין צער שאדם מצער לחבירו עונשו מרובה ומחוייב לפייסו עד שימחול לו, ובמזיק יש גם איסור בל תשחית אף בממון שלו.

אך לא רק הימנעות מעברות חמורות שיש בעניני ממון, אלא גם על מנת לדעת איך לנהל את המערכה הכלכלית כספית בינו לבין סביבתו, בצורה הישרה והנכונה והמוסרית ביותר. כך הסביר זאת הראי"ה קוק, אורות התשובה יג, ה:

דרך התשובה היותר מקורית וטובה הנובעת מאור התורה בעולם היא השינון בדיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחברו הכלולים אצלנו בלימוד חושן משפט בכל הבקאות הגירסאית היותר בהירה וכל החריפות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא

מתקנת את כל מכשולי הלב שבחיים ומעמידה את הצדק האלוקי על בסיסו הנאמן ונוטלת את מחץ הספק והמבוכה מתוך הנשמה, ע"י מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים. אמנם צריך תמיד להכשיר את הלב ואת המח ע"י יתר חלקי התורה ובייחוד ע"י השפעה מוסרית ועיונית חזקה בטל האור של ההגיונות הפנימיים שבהכרות האלוקיות האציליות, כדי שתהיה הנשמה מוכשרת להתדבק יפה בצדק האלוקי שבחלק המשפטי של תורת החיים, ואז יבוא לה מקצוע זה כשמן בעצמותיה לרוממה ולשגבה.

הלימוד הוא לא רק לדעת מה לא לעשות, ואיך לפצות את הניזק, אלא להבין ולהפנים את הדרכת התורה בעולם, את הדרך לגילוי צדק אלוקי יושר והגיונות מוסרית. אצל רבים נתפסת מערכת המשפט כמי שעושה סדר וחוק בין אנשים, כדי שהחברה והעולם כולו יוכל להתנהל על מי מנוחות, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו. זה נכון באמה בסיסית וראשונית, אך הדרכת התורה היא הרבה מעבר לזה. היא גילוי דבר ה' בעולם, היא הדרכה ליישור המידות של בני האדם, לבנינו האישי של כל אחד ושל החברה בכללותה, ליושר ולמוסר טבעי. נדרש לשם כך לימוד מעמיק בסברה ובעמקות, בבקאות ובהבנה פנימית, מה נדרש מאיתנו. התורה מצווה צו כללי: "ועשית הישר והטוב" (דברים ו, יח). למה הכוונה באמירה כוללת זו? כיצד נדע מהו הישר והטוב? מסביר הרמב"ן (שם):

ועשית הישר והטוב בעיני ה' - על דרך הפשט... ולרבותינו בזה מדרש יפה, אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין. והכוונה בזה, כי מתחלה אמר שתשמור חקותי ועדותי אשר צוך, ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר. וזה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל (ויקרא יט טז), לא תקום ולא תטור (שם פסוק יח), ולא תעמוד על דם רעך (שם פסוק טז), לא תקלל חרש (שם פסוק יד), מפני שיבה תקום (שם פסוק לב), וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה "הפשרה" ו"לפנים משורת הדין", וכגון מה שהזכירו ב"דינא דבר מצרא" (ב"מ קח א), ואפילו מה שאמרו (יומא פו א) "פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות", עד שיקרא בכל ענין תם וישר.

יש בתורה צווים ברורים - איסור רכילות, איסור נקימה ונטירה, מפני שיבה תקום, שהם משמשים עקרונות ואבני יסוד, מתוכם יש ללמוד ולגזור על דרכי התנהגות ישרים וטובים במצבים נוספים, כולל אף אילו שהם מחוץ לשורת הדין - פשרה, לפנים משורת הדין. הדברים לא כתובים מפורש בתורה, אך הם יוצאים ממנה. זו רוח התורה אם תרצו. "ועשית הישר והטוב", "והייתם נקיים מה' ומישראל", "ונשמרת מכל דבר רע", "סור מרע ועשה טוב", ועוד ועוד, פותחים פתח רחב להנהגות ונורמות הגונות וישרות, על בסיס ציונים אחרים שנאמרו בצורה יותר ברורה. התורה הציבה עקרונות, תנאים ואמוראים הגדירו חידדו יותר, וכך אחריהם ובעקבותיהם ראשונים ואחרונים עד ימינו שלנו.

האם הסיבה היא טכנית, אין מקום בתורה לרשום כל כך הרבה פרטים? הסביר זאת הראי"ה קוק, אגרות הראיה א, אגרת פט, עמ' צז:

האבות קיימו את התורה מהכרה פנימית וחופשית, וזה היתרון ראוי שלא יחסר על חלק גדול מהמציאות המוסרית, וזהו יסוד החלקים הגנוזים שהמה יוצאים דווקא בתור מדות חסידות ולפנים משורת הדין, שאם היו באים בתור הלכה הכרחית היו מטשטשים את

ההדרכה הקבועה, להיות הולכת הלוך ואור לדורות עולם ולהיות לאור גויים ועמים רבים לפי מעלות רוחם השונה מאד. כי הצד המוסרי שצריך להימצא בתור נדבה ואהבת חסד הוא צריך לעולם להיות לו משקל נודע לפי הערך המוסרי הכללי החיובי, כערך האוויר החופשי לעומת הבניינים והמעשים הקולטוריים הממלאים אותו, שאי אפשר שלא ישאירו בעבורו מקום רחב מאד. ומה שצריך להסתפח על פי נדבת הרוח וחופש הרצון הטוב, חייב להרשם בתור מידת חסידות. ואין לשער גודל ההפסד שהיתה התרבות האנושית סובלת אם אלה המידות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי. כי רק מה שהוא יותר הכרחי לחיים החומריים והמוסריים בהווה, ופוגע אם יחלש להשרשת העתיד, זה נכנס באזהרה ו"גדול המצווה ועושה" (בבא קמא לח ע"א). אבל מה שקולע לעומק הטוב בהיותו עומד ומתפשט בתור טל של תחיה לימים יוצרו, מבלי לפגוע ברכותו וספוגיותו את כל מטרת העילוי העתידי, זכה להקבע בתור נדבה ואהבת חסד. זהו גורל "לפנים משורת הדין", שמאד יפעל לטובה לעת אשר יהפך לב האבן אשר לבני אדם ללב בשר, על כן אותו החלק הנשאר "לפנים משורת הדין" מוכרח הוא להשאר במידתו, וכל אשר תתרומם האנושיות יצאו מידות חסידות מרשות היחיד לרשות הרבים, ויהיו קנין כל העם, "וכל בניך לימודי ה'".

יסודות הכרחיים ובסיסיים הם אילו מצוות העשה והלא תעשה, וגדול המצווה ועושה, אך על בסיסם ורוחם, יש לבנות קומות גבוהות של חסד, עשית יושר וטוב, לפנים משורת הדין ועוד. המוסר התורני הוא הרבה יותר רחב מאשר הראוי או לא ראוי, או מתי אדם חייב לפצות את חברו ומתי לא, בתחומים שבין אדם לחברו, או אף לסביבתו, הצמחים בעלי החיים, התקשורת הרפואה ועוד. אם ניקח למשל את ספר המוסר בה"א הידיעה - מסילת ישרים, הוא עוסק בבנין המידות של האדם - זהירות, וזריזות, נקיות, קדושה, ואחרי הבנין הגדול מגיע מידת החסידות שם נמצא הרבה בין אדם לחברו. אבל כל המידות והתכונות הללו מיועדות גם לבנין האישיות ביחסים שבין אדם למקום. המצוות הם גם ביחס הנפשי הפנימי לזולת והם הרבה יותר רחבות מדיון בשאלת הראוי והלא ראוי: אהבת הבריות, אהבת הגר, יחס חיובי מפלה לטובה ליתום ואלמנה, הכנסת אורחים, צדקה לצורתייה השונות, כיבוד אב ואם, כבוד לזקנים ותלמידי חכמים, השבת אבידה, לא תעמוד על דם רעך, ועוד.

אכפתיות ואחריות לסביבה - החומרית והרוחנית

אם נחזור לאמירות בדבר העיסוק במילי דנזיקין, אבות וברכות, האמירות הללו באות לאחר שהגמרא בבבא קמא ל ע"א מספרת על הנהגותיהם של אמוראים חסידים ראשונים שהיו מעבר לנדרש, מתוך מחשבות גדולות ומקיפות בכל מה שקשור לזולת, לרכוש, לטבע ולרשות הרבים: תנו רבנן: חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן ומעמיקים להן ג' טפחים, כדי שלא יעכב המחרשה. רב ששת שדי להו בנורא. רבא שדי להו בדגלת.

בגמרא בבא קמא נ ע"ב מסופר על דו שיח בין חסיד לאדם רגיל, וגם משם יש ללמוד על המבט הכולל והרחב על הסביבה ועל הזולת, ושוב באותה נקודת ממשק שבין הרצון הטבעי של האדם לטפח ולדאוג לרשותו הפרטית לבין מחויבותו לכלל לרשות הרבים:

תנו רבנן: לא יסקל אדם מרשותו לרשות הרבים. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד, אמר לו: ריקה, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה

שלך לרשות שלך! לגלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו, והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים, אמר: יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך.

ניתן להבין שהעצה של אותו חסיד ("כל היכא דאמרין מעשה בחסיד אחד, או רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה ברבי אילעאי" - בבא קמא קג ע"ב), היא פרקטית: גם אתה משתמש ברשות הרבים, וסיקול האבנים לרשות הרבים יפגע גם בך, כפי שקרה לבסוף. אך יושם לב לאמירה המעמיקה של החסיד לאותו אדם: רשות היחיד היא הרשות שאיננה שלך, ואילו רשות הרבים היא הרשות שלך. אדם יכול להפסיד את רכושו הפרטי, והוא יחדל להיות שלו. בעוד שרשות הרבים תישאר תמיד מקום השייך לכל. לכל אחד יש חלק בה וממילא נדרש מכולם ליטול אחריות על שלמותה ותקינותה.

האחריות לרשות הרבים, לרשויותיהם של אחרים, גדולה ומשמעותית יותר בארץ ישראל. הלכה היא ש"אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל" (בבא קמא עט ע"ב), ומסביר רש"י: "משום ישוב ארץ ישראל, שמבעיר את השדות וכל שדות ארץ ישראל סתמן דישראל". על ר' חנינא מסופר שהוא "מתקן מתקליה" (כתובות קיב ע"א) - מתקן מכשולים ברשות הרבים בארץ ישראל, כדי שלא להוציא לעז על הארץ, וכדי לייפותה ולהיטיב לה.

האחריות היא לא רק לדרכים הפיזיות, לרשות הרבים החומרית. אלא גם לרשות הרבים הרוחנית. אין לנו סנהדרין כיום, ואיננו יכולים בשל כך לדון דיני קנסות (בבא קמא פד ע"ב), ובכל זאת יש מערכות משפט המתנהלות על פי התורה וההלכה, וכדי שתוכשר הדרך לכך שאדם וחברו, החברה והמדינה כולה, ירצו לשמוע את דבר ה' ואת משפטיו, יש ליצור את התשתית וההכנה לכך. כדי שגיגע היום בו נשאל שאלות מסוג זה ששאל יתרו את משה: "מה הדבר הזה אשר אתה עשה לעם" (שמות יח, יד), - מה הלחץ והדחף סביב משה וממשיכי תורתו, והתשובה תהיה: "כי יבא אלי העם לדרש אלוקים. כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי את חקי האלוקים ואת תורתיו" (שם טו-טז). דרישת אלוקים - לזה אנו שואפים. וזה תלוי בנו לומדי התורה.

אפשר ללמוד מסכת בבא קמא כמו גם מסכתות אחרות מסדר נזיקין, ולהשאיר אותם ברובד העיוני המופשט, הפלפולי, התיאורטי והלא מחייב. אבל האחריות לרשות הרבים, במיוחד לרשות הרבים הארץ ישראלית המתחדשת, מחייבת ללמוד את הסוגיות הללו, על מנת לחנך ולהרגיל את הלומדים שזהו דבר ה' המתגלה אלינו, ושהנלמד הוא לא עיון תיאורטי מופשט אלא מחובר לכל הדורות, וכמובן גם לכאן והיום. לא רק כפתרון לסכסוך בין מזיק וניזק או חובל ונחבל פרטיים, שבאים לדין תורה ומקבלים על עצמם את פסק הדין ע"פ התורה וההלכה, זהו עדיין סוג של סיקול אבנים ברשות הפרטית. אלא תורה שמובילה ומנהיגה את עם ישראל ואת העולם כולו, ע"פ צו ה', תורה ברשות הרבים. תורה שיוצאת מכאן מציון, ומחברת את הכל "לעשית הישר והטוב", גם בשאלות ובסוגיות חדשות שאין בהם צו או פסוק מפורש, אבל יש את הכלים והתשתית מכל מה שקיים ללמוד להבין ולהורות מהו הצדק המוסר והיושר האלוקי. החזון והרצון שהלכות חושן משפט יהוו משפט מרכזי במדינת ישראל הוא עצום, אך הוא מחייב ומאתגר. התפילה: "השיבה שופטינו כבראשונה" דורשת גם הכנה מצידנו, יצירת תשתית וכלים כדי שיהיה לברכה על מה לחול. להרגיל את הלומדים ששם שמים כמורה ומכוון יוביל וידריך אותם בכל הנהגותיהם, בעולם העשייה והמסחר, בטכנולוגיה ומדע, ומתוך יקרנו וישפיעו תורה אמונה ודבר ה' על אורחות החיים של החברה, המדינה והעולם כולו.

